

Валентина Гончарук (Умань, Україна)

УДК 811.161.2'373+398.332.41

РИТУАЛЬНІ СЛОВЕСНІ ФОРМУЛИ У КОНТЕКСТІ РІЗДВА

У статті висвітлено ритуальне значення побажань, поздоровлень, які використовувалися нашими предками під час різдвяних свят. Визначено головну мету цих словесних формул, яка полягала насамперед у накликанні щастя, здоров'я і родинної злагоди усім членам сім'ї. Також з'ясовано зміст цих побажальних висловлювань залежно від їх адресата: господаря, господині, дівчини, парубка.

Ключові слова: ритуал, обряд, Коляда, Різдво, Новий Рік, поколядь, віншівка, посівалка.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Наші предки з найдавніших часів глибоко переконані в тому, що слово має дивовижну енергетичну силу, своєрідну магію, яка здатна впливати на хід подій. Людина вірила, що все сказане матеріалізується, і, крім того, обов'язково повертається до неї добром чи злом: «...що від себе подасть, то до неї й повертатися буде через усе життя.» [1, 242]. Мабуть, не випадково під час виконання різноманітних обрядів і ритуалів наші пращури користувалися численною кількістю слів побажання, поздоровлення (віншування), які, згідно з їхніми віруваннями, мали привернути до людини здоров'я, успіх, добро, щастя, радість, достаток, здійснення найзаповітніших сподівань і задумів. До числа таких відносимо найархаїчніші словесні формули, якими були переповнені зимові свята, приурочені початку нового господарського року, а з утвердженням християнства — Різду Христовому (від Святвечора з 6-го на 7-ме до Богоявлення 19-го січня).

Дослідження різдвяних формул побажання та віншування, які використовувалися колядниками й щедрівниками у цей період, є надзвичайно важливим.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Збиранням і дослідженням різдвяних календарно-обрядових пісень і побажань, поздоровлень займалися Я. Головацький, М. Максимович, О. Бодяньський, В. Антонович, З. Доленга-Ходаковський, М. Драгоманов, О. Потєбня, М. Сумцов, О. Веселовський, М. Грушевський, особливо В. Гнатюк, Ф. Колесса, а також К. Сосенко, І. Свенціцький, О. Дей, О. Воропай, С. Килимник, М. Плісецький, В. Пропп, А. Гурський та ін.

Названу проблему в своїх дослідженнях порушували наступні вчені: П. Лукашевич, П. Куліш, П. Чубинський, М. Лисенко, Олена Пчілка, В. Грінченко, М. Возняк, Л. Виноградова, О. Курочкін, Н. Сивачук, В. Скуратівський та ін.

Формулювання цілей статті. Мета статті — дослідити словесні формули «поколяді» та «поздоровлення» («віншівки») у змісті Різдвяних свят.

Своїм першочерговим завданням ми поставили визначення головної мети різдвяних поздоровлень і побажань-віншувань та з'ясування змісту цих ритуальних словесних формул залежно від їх призначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновізнано, що в основі більшості дохристиянських свят українців було поклоніння природі — особливо сонцю, а також культ предків. Обряди та звичаї, пов'язані з святкуванням Нового Року, супроводжувалися спеціальними піснями — колядками та щедрівками, які мали напроорочити добрий урожай, чарами, заклинаннями та чаклуваннями викликати допомогу природи в нелегкій праці селянина-хлібороба.

Спочатку розкриємо суть основних термінів, якими будемо користуватися в статті.

«Колядки (грец. *coronisma*, франц. *chancon de Noël*, італ. *canticodi Natale*, англ. *Christmas carol*, нім. *Weihnachtslieder*) — язичницькі народні календарно-обрядові пісні зимового циклу, що асоціюються з весільними, обжинковими піснями, заклинаннями. Органічно поєдналися з християнським каноном, нині виконуються на Різдвяні свята під час ритуальних обходів осель... Зазвичай вшановувався молодий Божич-Сонце, з якого починалося коло Свароже (новий господарський рік), коли зимове сонце поволі повертало на літо...» [5, 4].

Композиційна структура повної колядки має чотири самостійних частини: заспів, власне колядку, поколядь (або поспів) та приспів. Центр її — власне колядка, а решта частин є прикрасою, обрамленням. Причому в процесі історичного розвитку жанру це обрамлення вилилося в кілька сталих варіантів, які легко супроводять будь-яку колядку. Подекуди поколядь відривалася від колядки й починала існувати як своєрідне привітання, «віншування».

Віншування — «те саме, що поздоровлення; вітання»; віншувати — «українське слово через польське посередництво запозичене з середньовісньонімецької мови; свн. *wunschen* «бажати, зичити» походить із двн. *wunsken*» (ЕСУМ, I, 401) [1, 247].

Далі розглянемо словесні формули «поколяді» та «поздоровлення» («віншівки»), які використовувалися у період Різдвяних свят.

Розпочинався Різдвяний цикл найвеличнішим святом, яке єднало всі покоління українського роду — Святим вечором. Своєрідне вітання-поздоровлення виголошував найстарший член цього роду на Святвечір після внесення до хати ритуального Дідуха: «*Віншую вас із щастям, здоров'ям, з цим Святим Вечором, щоб ви у щасті і здоров'ї ці свята провели та других дочекались — від ста літ до ста літ, поки Пан Біг*

назначить вік!» [2, 66]. Такі магичні слова звучали із року в рік і насилали на всю рідню найбільше благо — здоров'я, а з ним і всі інші гаразди.

На Коляду продовжувалися ритуальні вітання: «За звичаєм, переважно парубоцькі ватаги (3–7 осіб) віншували господарів та їхніх дітей. Вокально-сценічне дійство, яке відбувалося у перші дні Різдва, і передбачало водіння кози, вертеп, що започаткували національну комедію, носіння восьмикутної зорі (звізди), музику і танці, перевдягання, вибори берези, міхоноші та ін., розвивалося на подвір'ї чи в оселі під час стилізованого привітання (*«По цьому дому, по веселому, / Чи дозволите колядувати, / Колядувати, дім звеселяти, / Дім звеселяти, дітей будити, / Христа славити?»*) чи алегоричного (звичайну хату називали палацом, господаря та господиню — князем і княгинею, подружжя уподібнювали до двох яблунь, родину — до сонця, місяця та зірок)...» [5, 75]. Колядування в українському селі мало великий виховний вплив на громаду: до злодіїв, до пияків і т. ін. колядники не заходили. Звідси й бере початок народний вислів: «Не обходьте, не минайте моєї хати». Так, господарям, які запрошували до себе, гурт колядників піднесено бажав: *«На щастя, на здоров'я, з Святвечором!»* або *«Зі Святвечором будьте здорові! Із Різдрвом!»*.

Зустрічаємо велику кількість привітань і побажань, які використовувалися на Коляду, на Різдво, на Новий рік. У деяких із них запрошувалися до святкового столу міфологічні персонажі (Сонце, Місяць, Зорі), котрих просили посприяти росту злаків, та Мороз, якого хотіли задобрити, щоб він не пошкодив озимих посівів на полях. Приклад: *«Будьмо здорові з Колядою, з ясним-красним Сонцем, з медовою кутью, з живлющою водою! Хай вони додають нам здоров'я і сили в Новому Літі!»* — звертався батько, взявши ложку куті, здоровлячи всіх, а потім припрошував: *«Сонце красне, і ви, зірки ясні, і ти, морозе, ідіть до нас кутю їсти та давайте землі врожаю, а дітям — зросту!»* [1, 248].

У арсеналі колядників і щедрувальників існувало чимало формул віншувань залежно від адресата (господар, господиня, дівчина, хлопець, вдова, дитина) та від їх життя. Господареві й господині зичили щастя-здоров'я, великої кількості дітей, родинної злагоди, достатку. Тексти побажань господареві в першу чергу мали яскраво виражений хліборобський зміст:

*Дай же вам, боже, у полю роду,
У полю роду, у хаті згоду.
Дай же вам, боже, широкі ниви
А на тих нивах рясні ячмена,
В перо пернисті, в зерно зернисті,
В зерно зернисті, в колоси колосисті... [4, 483].*

Або:

*Вінчуєм вам щастям, здоров'ям,
Щастям, здоров'ям, святим рождеством!
Гей, дай же, боже, два стоги гречки,
Два стоги гречки — на пирожечки!
Гей, дай же, боже, один стіг пшениці,
Один стіг пшениці — на варяниці!... [4, 483].*

Текст побажання господині, незважаючи на його жартівливий, на перший погляд, характер, подає образ тодішнього ідеалу-господині, матері:

*Будьте здорові на Новий рік,
Ой Даждьбоже!
Щоб водилось вам краще, як той рік:
Ой Даждьбоже! (повторюється після кожного наступного рядка)
Льон по коліна, щоб вас голова не боліла,
Бувайте здорові, щоб велись вам воли й корови,
Часник, як бик, цибуля, як дуля;*

Горох, капуста, аби Маруся була тлуста... [3, 83].

Принагідно слід звернути увагу й на рефрен «Ой Даждьбоже!» (Даждьбог — бог сонця), в якому виражається заклик-прохання життєдайного Сонця-бога, щоб він здійснив те, що бажається. Пізніше, із запровадженням християнства, цей рефрен змінився на «Дай Боже!» (див. у попередніх текстах).

Парубкові колядники від душі зичили:

...

Рости ж великий, будь довговічний,

Будь довговічний, людям величний.

Отцю та й матці на утіхочку

А людям добрим на порадочку.

Віншуємо тя щастям, здоровлям,

Щастям, здоровлям, зеленим вінком,

Зеленим вінком, краснов панінков,

Краснов панінков, добров долечков [4, 489].

Дівчину називали «красною панною» й бажали здоров'я, гарного нареченого й майбутнього весілля, як-от у наступному тексті:

А за сим словом рости нам здорова,

Аби-с нам росла, як у лісі сосна,

Своєму ненькові на потішечку,

А своїй мамці на послужечку.

Вінчуємо тя щастям, здоровлям,

Розумом добрим, зросточком годним,

Вінчиком ясним, легінем красним,

В городі зілля, в м'ясниць весілля [4, 492].

Із вище поданого матеріалу можемо зробити наскрізний висновок: віра людей в магічну силу слова у колядках, щедрівках, побажаннях-віншуваннях настільки міцна й довговічна, що залишилася й досьогодні. Потрібно лише

відновити її первісне значення, яке влучно сформулював С. Килимник: «Звернення-заклик до щедрого бога бути щедрим до цієї доброї людини, яку саме в цей час чаклують щедрівники, щоб вона, її родина, господарство були щасливі, здорові, багаті. А ЩЕДРИЙ БОГ у цю ніч невидимо сходить з неба, оглядає і родину, і — господарство, і клуню, ниву, прислухається до всіх і до всього, і дасть урожай-багатство, приплід худібки і, взагалі, щедро обдарує господаря у цьому році.» [3, 76–77].

Такі ж самі, як і в різдвяних поздоровленнях-віншівках, побажання всій родині добра, достатку, багатого врожаю зустрічаємо в посівалках, які виконують хлопчики 7–14 років, ходячи на Новий рік по хатах і розсіваючи в кожній хаті по жмені всякого змішаного зерна:

*Ходить Ілля на Василя,
Носить пугу житянюю,
А другу просянюю.
Він сюди махне і туди махне —
Усе житом заросте.
Уроди, Боже, жито, пшеницю
І усяку пашицю.
У полі зерно,
А в домі добро.
На току ворошок,
А в печі тиріжок.
А мені пирогів у мішок! [4, 539].*

Чому, за звичаєм, посівали саме хлопчики, а не дівчатка, дає нам пояснення С. Килимник: «Діти-хлопчики — це символ багатства, добра, надії... До хлопчиків найбільше прихильний «Щедрий» — ось чому «посівати» ходять тільки хлопчики та ще й досвіту, бо «Щедрий» надранок відійде у небо з димом «дідуха»...» [3, 129].

Досить довгі магічні побажання виголошували і дорослі посівальники-чоловіки (вони приходять удень і «посівають» не на хату, як це роблять діти, а посівають господарів): *«Віншую з Новим Роком, щастям, здоров'ям, хлібом-пшеницею, худобою-птицею, дітьми, бджільми... і т. д...»* [3, 133].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що побажання на Коляду, Різдво, Новий рік віддзеркалюють тодішні погляди на родинне життя, на взаємини дітей і батьків, погляди на працю — і тому вони мають у наш час неабияке повчальне значення.

У процесі дослідження ми зробили наступні висновки:

— зміст найдавніших текстів віншувань, побажань підтверджує надзвичайно сильну віру наших предків у магічну дію слова та силу природних явищ;

— в основі новорічних обходів односельчан лежали давні магічні уявлення про те, що побажання й поздоровлення мати в наступному році багатий урожай, великий і без втрат приплід худоби, бджіл, висловлені у період святкування Нового року, повинні стати реальністю;

— усі різдвяні вітальні висловлювання, сповнені любов'ю до людей побажання-віншування свідчать про високодуховний поетичний світ українця, красу та довершеність його думок, поглядів.

Дана проблема не вичерпується нашою дослідницькою розвідкою, а потребує детальнішого вивчення. Подальшого дослідження потребують такі її аспекти, як ритуальне возвеличення усіх членів родини, видавання наміряного за дійсність у давніх текстах поздоровлень і побажань. Цікавими для дослідників можуть стати і жартівливі поколяді та віншівки, які разом з гумористичними колядками та щедрівками засвідчують високий рівень сміхової культури наших пращурів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність / Світлана Богдан. — К. : Рідна мова, 1998. — 475 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / Олекса Воропай. — К. : Оберіг, 1993. — 590 с.
3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : [У 3 кн., 6 т.] / Степан Килимник. — факс. вид. — К. : АТ «Обереги», 1994. — Кн. I, т. 1 : (Зимовий цикл); т. 2 : (Весняний цикл). — 400 с.
4. Колядки та щедрівки / Академія наук Української РСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. — К. : Наукова думка, 1965. — 804 с.
5. Український фольклор: словник-довідник [авт.-укл. : Сивачук Н. П. та інші]. — Умань : ПП Жовтий, 2010. — 140 с.

Valentina Goncharuk (Uman, Ukraine)

Ritual verbal formulas in Christmas context

The article lighted up the importance of ritual wishes, congratulations, which were used by our ancestors during the Christmas holidays. Defined primary subject of these verbal formulas, which was primarily for calling happiness, health and family harmony for everyone. Also found the content of these wishes depending on their destination: the host, hostess, girl, boy.

Keywords: ritual, rite, Kolyada, Christmas, New Year, pokolyad, vinshivka, posivalka.